

ТЕМА : Україна в умовах десталінізації

ПЛАН :

1. Внутрішньополітична ситуація в УРСР у першій половині 1950-х рр.
 - 1.1. Зміни в керівництві країни
 - 1.2. Нові виступи проти сталінської системи
 - 1.3. XX з'їзд КПРС
 - 1.4. Десталінізація та лібералізація суспільного життя
 - 1.5. Реабілітація жертв сталінських репресій
2. Стан промисловості і сільського господарства

Література :

1. Бойко О. Д. Історія України. К: ВЦ "Академія", 2001.
2. Бойко О. Д. Історія України. - К., 1999.
3. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII - початок XX ст.). Львів, 1996.
4. Дорошенко Д. Нариси історії України. - К., 1991. - Т. 1-2.

1.1. На початку 1950-х рр. у СРСР зберігалися монополія комуністичної партії на владу та особиста диктатура Й. Сталіна. Зрощення партійного та державного апаратів з профспілками й громадськими організаціями створило умови для повного контролю радянської держави над усіма сферами життя. Хоча до 1954 р. в Україні ще діяла організована мережа підпілля.

Й. Сталін керував державою, спираючись на радянську бюрократію (номенклатуру). Саме партійна, державна й господарська номенклатура, або правляча бюрократія, розпоряджалася державною власністю на засоби виробництва, що складали економічний фундамент системи. Природний та економічний потенціал УРСР, будучи під контролем союзних міністерств і відомств, експлуатувався без урахування інтересів України та її населення.

Після смерті Й. Сталіна в 1953 р. та з приходом до влади М. Хрущова почалися суттєві кадрові перестановки та зміни керівництва на місцях.

Микита Хрущов (1894-1971) - партійний і державний діяч. У 1938 р. - секретар Московського міськкому ВКП(б). Саме із цієї посади призначений Першим секретарем ЦК КП(б)У, який очолював до 1949 р. (з перервою в 1947 р.). З вересня 1953 р. - Перший секретар ЦК КПРС. Сформувавшись як особистість у 1920-1930-х рр. і пройшовши «сталінську школу» кадрового зростання, М. Хрущов спирався на випробувані адміністративно-командні методи управління.

У 1954 р. збільшилася частка українців у складі ЦК КПУ, у республіканському державному апараті, зросло представництво у всесоюзному керівництві, у Збройних силах СРСР. В УРСР з'явилася фактично нова радянська політична еліта, більшість якої починала свою трудову діяльність у сільському господарстві та походила із центральних і північно-східних регіонів України.

1.2. 1953 р. - це рік знакових змін, які стосувалися багатьох сфер суспільного життя. Ці зміни були спричинені кризою сталінської системи управління.

Після смерті Й. Сталіна в таборах розраховували на послаблення режиму та перегляд справ засуджених. Але амністію отримало обмежене коло осіб.

Важкі умови утримання та свавілля адміністрації стали причинами масової непокори й спровокували низку повстань політичних в'язнів у таборах системи ГУЛАГ.

Норильське повстання (25 травня - 4 серпня 1953 р.) - масовий спротив в'язнів Горлату (понад 16 тис. осіб). Повстання було спровоковано випадком зловживання вогнепальною зброєю охоронцем табору. Провідну роль в організації повстання відігравали члени ОУН, колишні бійці УПА (С. Головка, С. Семенюк, Д. Шумук) та балтійські патріоти.

Форми протесту: ненасильницький спротив (невихід на роботу, невиконання наказів адміністрації, виготовлення листівок, плакатів).

Воркутинське повстання (липень-серпень 1953 р.) - спротив ув'язнених у таборі Речлаг1 (з 38 тис. ув'язнених понад 10 тис. - українці). Керували Воркутинським повстанням конспіративні центри, які склалися переважно з українських, балтійських і польських патріотів.

Форма протесту: невихід на роботу.

Кенгірське повстання (травень-червень 1954 р.) відбулося в концтаборі особливого режиму Степлаг2 (понад 20 тис. осіб, з них українців - 46,3 %).

Повстання відбулося через нестерпні умови життя й праці в'язнів, свавілля з боку адміністрації та відлуння про виступи і страйки в концтаборах у Воркуті та Норильську. Приводом стало невмотивоване застосування зброї охоронцем під час конвоювання ув'язнених. В акціях непокори - невиході на роботу та невиконанні наказів адміністрації - брали участь майже всі категорії ув'язнених.

Кожне із цих повстань було придушено силовими методами, загинули сотні людей. За результатами повстань відбулися найбільші зміни в каральній системі управління.

Було здійснено повну реорганізацію системи: протягом кількох років на волю вийшли дві третини ув'язнених, виправно-трудова табори (ВТТ) скасовувалися; в'язні, що відбували термін у ВТТ, переводилися до колоній, а особливо небезпечні - до в'язниць.

1.3. XX з'їзд КПРС відбувся в Москві 14-25 лютого 1956 р. На з'їзді обговорювалися питання зовнішньої і внутрішньої політики.

Знаменитим з'їзд став завдяки доповіді М. Хрущова «Про культ особи та його наслідки», у якій новий керівник партії та держави засудив культ особи Й. Сталіна, масовий терор і злочини другої половини 1930-х - початку 1950-х рр., провину за які поклав на Й. Сталіна.

Також було розглянуто проблему реабілітації партійних і військових діячів, репресованих за часів Й. Сталіна. Утім основи соціалістичного державного устрою не піддавалися критиці. Культ особи визнавався однією з характерних ознак сталінського періоду, хоча явище розглядалося винятково

як наслідок особистих недоліків Й. Сталіна, але не породження системи, що він створив.

Культ особи - це безмірне звеличення особи, сліпе поклоніння, а іноді й обожнювання людини, яка обіймає найвищу посаду в політичній чи релігійній ієрархії, надмірне перебільшення заслуг, функцій і ролі лідера.

Публічне оприлюднення виступу М. Хрущова відбулося після публікації Постанови ЦК КПРС «Про подолання культу особи і його наслідків» (липень 1956 р.), яка викликала великий резонанс у країні.

Одні сприймали десталінізацію як початок руйнації системи, інші, навпаки, - як засіб її зміцнення.

1.4. Десталінізація - це процес ліквідації та розвінчання культу особи Й. Сталіна й сталінської політичної системи. Десталінізація поклала край великомасштабному використанню примусової праці в економіці.

Десталінізація	
<i>Основні напрями</i>	<i>Шляхи реалізації</i>
припинення масового терору	реорганізація адміністративно-правоохоронної системи
критика культу особи	внесення коректив в ідеологічну сферу: замість побудови держави диктатури пролетаріату декларація про творення загальнонародної держави
політика реабілітації	надання амністії окремим категоріям в'язнів системи ГУЛАГ

Лібералізація - це пом'якшення державного тиску на різні сфери суспільного життя: політику, економіку, право.

Одним з перших кроків до лібералізації радянського суспільства стала відмова від насилля як головного інструмента державного управління:

- ☐ восени 1953 р. ліквідували військові трибунали й Особливу нараду НКВС та оголосили про амністію осіб, засуджених на строк до п'яти років, а також за посадові, господарські й деякі воєнні злочини; вагітних жінок, неповнолітніх (віком до 18 років) та жінок, що мали дітей віком до 10 років;
- ☐ у 1954 р. створено Комісію Президії ЦК КПРС для розслідування злочинів Й. Сталіна в роки «великої чистки» (1936-1939); у 1955 р. ухвалено положення про прокурорський нагляд.

Після XX з'їзду КПРС продовжилося активне реформування адміністративно-правоохоронної системи: розформували значну частину внутрішніх військ та внесли зміни в кримінальне законодавство. Серед новацій: вилучення поняття «ворог народу», зниження обсягів і тривалості термінів кримінального покарання та заміна їх в окремих випадках на адміністративні заходи.

Десталінізація здійснювалася в таких формах:

- ✓ розвінчування образу «великого вождя»;
- ✓ відновлення першорядної ролі партії у владній ієрархії;
- ✓ реформування державного апарату (децентралізація управління економікою, кроки до активізації діяльності рад);
- ✓ курс на ширше залучення трудящих мас до суспільного життя шляхом створення мережі громадських організацій (основний базис - ради, комсомол, профспілки);
- ✓ зміни в соціальному законодавстві;
- ✓ зменшення ідеологічного тиску у сфері культури.

Десталінізація та лібералізація здійснювалися непослідовно та суперечливо. З одного боку, спостерігалось поступове руйнування ідеологічної одновимірності мислення, його модернізація, демократизація та гуманізація. З іншого - запроваджені реформи були тимчасовими й поверховими, тому кардинально не змінили основ тоталітарної системи.

Усталені стереотипи мислення та правила поведінки були доволі стійкими, що унеможливило миттєву зміну парадигми мислення. Але контролювати й регламентувати діяльність і свідомість громадян владі ставало дедалі складніше.

Відлига - це неофіційна назва періоду в історії України та всього СРСР, що розпочався після смерті Й. Сталіна (друга половина 1950-х - початок 1960-х рр.). Характерними рисами цього періоду були певний відхід від жорсткої сталінської тоталітарної системи, спроби її реформування в напрямку лібералізації, відносна демократизація, гуманізація політичного та громадського життя.

1.5. Реабілітація - це комплекс заходів, яких вживає держава для поновлення репутації, доброго імені громадян, незаконно притягнутих до кримінальної відповідальності в період утвердження та функціонування в Україні тоталітарного режиму.

Після XX з'їзду КПРС партійно-державне керівництво продовжило процес амністії та реабілітації жертв сталінських репресій:

- ☐ відповідно до Указу Президії ВР СРСР від 24 березня 1956 р. «Про розгляд справ на осіб, що відбувають покарання за політичні, службові і господарські злочини», в Україні було створено 13 комісій, яким надавалося право на місцях, після особистого ознайомлення із засудженими, ухвалювати остаточне рішення щодо звільнення їх з-під варти, подальшого утримання в місцях позбавлення волі;
- ☐ одночасно з роботою комісій Президії ВР СРСР проводився перегляд архівно-слідчих справ про державні злочини органами прокуратури УРСР. Як правило, переглядалися справи лише тих засуджених за політичні злочини, від яких надійшли скарги чи заяви від їхніх рідних або творчих спілок, громадських організацій.

Здебільшого реабілітація стосувалася кількох груп осіб:

- ✓ українських діячів науки та культури (зокрема, письменників І. Микитенка, З. Тулуб, В. Чумака, Д. Фальківського та ін.);
- ✓ державних, партійних і військових працівників (зокрема, В. Затонського, Е. Квірінга, С. Косіора, Ю. Коцюбинського, М. Скрипника та ін.);
- ✓ звинувачених у співробітництві з німецькими окупантами (за звинуваченням у «посібництві ворогу» безпідставно вислали за межі України тисячі жителів західних областей).

Поза процесом реабілітації залишилися жертви політичних процесів, сфабрикованих у 1920-х - на початку 1930-х рр.; активні діячі ОУН і УПА; партійні діячі та інтелігенція, репресовані за звинуваченнями «в причетності до українського буржуазного націоналізму».

У середині 1960-х рр. процес реабілітації фактично припинився. Кількість переглянутих справ щорічно зменшувалася, перевірки проводилися лише за особистою заявою громадян або їхніх родичів.

2. У 50 - х роках на перший план вийшли питання модернізації, структури перебудови промисловості УРСР .

Та впровадження досягнень НТР вступило в суперечність з чинною централізованою системою управління народним господарством , котра гальмувала цей процес:

□ Дедалі більшу увагу почали приділяти розвиткові машинобудування. З'явилася нова галузь – легкове автомобілебудування (Запоріжжя). Розпочався випуск найбільших у світі суховантажних суден, реактивних повітряних лайнерів Ту - 124 в Києві;

□ Виходить на проектну потужність Каховська, будують Дніпродзержинську, Київську, Кременчуцьку ГЕС;

□ У Криворіжжі діяв найбільший у Європі гірничо-збагачувальний комбінат, зросли обсяги видобутку вугілля, нафти, газу.

Саме на шляхах нарощування традиційних галузей промисловості керівництво СРСР сподівалося «наздогнати і перегнати» капіталізм.

У вересні 1953р. вперше за багато років реально оцінено становище села. Але вихід з цієї ситуації вбачався в удосконаленні чинної колгоспної системи:

✓ Капіталовкладення в сільське господарство значно зросли, підвищено закупівельні ціни на продукцію села;

✓ Ліквідовано деякі найбільш неадекватні податки на селянські господарства. Загальна сума податку з господарств колгоспників була зменшена в 2,5 рази, а заборгованість за попередні роки скасовано;

✓ Як і раніше держава здійснювала політику екстенсивного розвитку сільського господарства.

Керівництво СРСР найраціональнішим вважало введення в господарський оббіг нових земель, особливо в Казахстані. Туди з України виїхало понад 100 тис. осіб, переважно молоді. Бажаних результатів освоєння нових земель не дало, а на сільське господарство України це справило негативний вплив.

Деяке зміцнення матеріально-технічної бази колгоспів, розширення сфери товарно-грошових відносин сприяли у середині 50-х рр. поступу сільського господарства. У травні 1957р. М. Хрущов висунув утопічне завдання : «Найближчими роками наздогнати США з виробництва м'яса , молока і масла на душу населення».

Для досягнення поставленого завдання були необхідні величезні капіталовкладення та ряд інших заходів, але :

- Тривало укрупнення колгоспів, яке супроводжувалося оголошенням безлічі дрібних сілі хуторів. Необґрунтованою була також реорганізація сотень колгоспів у радгоспи;
- Негативний вплив на розвиток сільського господарства справила заборона тримати худобу в приміській зоні, на околицях міст, спроби зменшити розміри присадибних ділянок колгоспникам;
- У широких масштабах стала впроваджуватися кукурудза, котра швидко витіснила традиційні культури;
- Становище сільського господарства ускладнив також урожай 1963р.

Держава змушена була купувати хліб за кордоном, виділяючи зі свого бюджету все більші суми.